

Tarih ve Müzik İlişkisi: Kürt Müziğinde Tarihsel Olayların İzleri ve Evdalê Zeynikê

Tekin ÇİFÇİ¹

Received: Mar 21, 2022

Reviewed: May 09, 2022

Accepted: June 15, 2022

Öz

Tarih, yazılı veya sözlü olarak toplumsal hafıza oluşturma çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Duygulardan öte bilgi ve belgelere dayanmaktadır. Müzik ise, her ne kadar “eğlence” etrafında şekillenmiş olsa da tartışmasız kendi içinde çok yönlü bir olgudur. Bir yandan duygulara tercümanlık ederken diğer yandan ait olduğu toplumun sosyal, kültürel ve tarihsel kodlarını taşımaktadır. Bu nedenle geleneksel Kürt müziğinin en önemli temsilcilerinden olan dengbêjlerin kilam/şarkılarında tarihsel olaylara ait birçok ayrıntıya ulaşmak mümkündür. Bu çalışma, tarih ve müzik ilişkisi bağlamında, geleneksel Kürt müziğinde tarihsel olayların izlerine odaklanmaktadır. Çalışmada, bu süreci anlatan kilam/şarkılar ile Kozanoğlu olaylarını ele alan bilgi ve belgeler karşılaştırılmıştır. Osmanlı devleti 19. yüzyılda, kırsal bölgelerde tam hâkimiyet sağlama, asker ve vergi toplama politikasının bir parçası olarak Fırka-i Islahiye adında askeri bir birlik kurmuş ve zorunlu iskân politikalarını bu fırka eliyle yürütmüştür. Harekâta destek amacıyla Kürt beyi Sürmeli Memed Paşa, yanına himayesinde dengbejlilik yapan Evdalê Zeynikê’yi de alarak yola çıkmıştır. Ancak, Kozan’a ulaşan Kürt birlikleri iklim koşulları ve kolera salgını nedeniyle bozguna uğramıştır. Bütün olaylara tanıklık eden Evdalê Zeynikê, yol güzergâhındaki her durak için ve Paşa’sının ölümü üzerine kilam/şarkılarıyla söylemiştir. Sonuç olarak, güçlü bir dengbêjlilik geleneğine sahip olan Kürt kültüründe, dengbêjlerin kilam/şarkılarından yola çıkılarak Kürt tarihine ait birçok ayrıntıya ulaşmanın mümkün olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürt tarihi, Müzik, Dengbêjler, Evdalê Zeynikê

¹ Ph.D., Hacı Hamdiye Ozdemir Primary School, Mardin, Turkey, **ORCID:** 0000-0002-1003-1711, tekincifci02@gmail.com

Recommended citation:

Çifçi, T. (2022). Tarih ve Müzik İlişkisi: Kürt Müziğinde Tarihsel Olayların İzleri ve Evdalê Zeynikê. *International Journal of Kurdish Studies* 8 (2), 175-190, DOI:<https://doi.org/10.21600/ijoks.1090681>

Relationship of History and Music: Traces of Historical Events in Kurdish Music and Evdalê Zeynikê**Abstract**

History comes across as a product of the effort to create social memory, written or verbal. It is based on information and documents and avoids emotional biases. Music, on the other hand, is a multifaceted phenomenon and its aim to entertain shapes it. On one hand, it interprets emotions, and on the other hand it bears the social, cultural and historical codes of the society to which it belongs. For this reason, it is possible to discover specific details of historical events in the kilams/songs of dengbêjs, important exponents of the Kurdish music of orality. This study focuses on unveiling traces of historical events in the songs of the dengbêjs, in context of the relationship between history and music. Information and documents dealing with the Kozanoğlu events in kilam/songs are compared. A good example of the importance of the dengbêjs in Kurdish history is taken from when in the 19th century, the Ottoman state established a military unit called Fırka-i Islahiye as a part of its policy of asserting its full dominance in rural areas, and also to carry out compulsory resettlement policies. In order to support the operation, the Kurdish chief Sürmeli Memed Pasha set out, taking with him under his auspices Evdale Zeynikê, a dengbej singer. However, the Kurdish troops reaching Kozan were defeated due to the climatic conditions and the cholera epidemic. Witnessing all the events, Evdale Zeynikê sang kilam/songs for every stop on the route and on the death of the Pasha. Throughout this account, which is based in Kurdish culture and immured with a strong dengbêj tradition, it is possible to find details of Kurdish history in the kilams/songs of the dengbêjs.

Keywords: Kurdish history, Music, Dengbêjs, Evdalê Zeynikê

Giriş

İnsanoğlu, tarih boyunca doğasının bir gereği olarak müzik ile iç içe olmuştur. İnsanoğlunun günlük yaşantısında karşılaşmış olduğu en sıradan olaylardan en önemli olaylara kadar tarihte iz bırakan her türlü sosyal, siyasi, ekonomik ve insani olaylar sözlü kültür ortamında gerçekleşmektedir. Yaşantıların insanların duygu dünyasında bıraktığı izler, zaman içerisinde müzik kabiliyeti yüksek olan sanatçılar sayesinde estetik bir yapıya bürünerek müziğe dönüşmüştür. Yazının henüz yeterince yaygınlaşmadığı birincil sözlü kültürlerde bir anlatı türü olarak sözlü müziğin ortaya çıkış sebeplerinden biri de bireyin bildiklerini hikâyeleştirerek

saklama, düzenleme ve iletme ihtiyacı duymasındır (Ong, 2010:165; Babayiğit, 2020; Babayiğit, 2021). Bu yöntemle elde edilen bilgi ve tutumlar aslında bir toplumsal bellek üretimidir. Assmann, "Bellek her zaman bir bireye aittir ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. En kişisel anılar bile sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden oluşur." (Aman, 2001: 40) derken bireyin toplumdan bağımsız olarak ele alınamayacağına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, müzikal bir anlatı türü ve hatırlama aracı olarak tarihi çok eskiye dayanan destanların toplumsal işlevlerinden bahsedilebilir.

Müzik tarihi ile ilgili olarak yapılan araştırmalar müzikle ilgili yazınsal çabaların çok daha eskiye gittiğini, Sümerlerin daha milattan önce 800'lü yıllarda kil tabletlere nota yazdıklarını göstermektedir (Talay, 2002:97). Her ne kadar bu kadim medeniyetlerle aynı coğrafyayı paylaşıyor olsa da, Kürt müziği ile ilgili yazılı kaynaklar Ortaçağ'a işaret etmektedir. Bu dönemde Kitab'ül Edvar adlı eseriyle nam salan Safiyüddin Urmevi (Ölüm tarihi: 1294), bu alanda yaptığı çalışmalarla sistematikçi müzik ekolünün kurucusu kabul edilmektedir. Ortaçağda öne çıkan Kürt müzisyenlerden biri olan Ziriyab ise yerel müzisyenleri kendi tarzıyla eğitmesi ve Doğu müzik geleneğini İspanya'ya taşımasıyla tarihe not düşmüştür (Izady, 2011: 426). Kürt sözlü müziğinin sözlü taşıyıcıları olan dengbêjlerin yazı ve notaya dayalı olan müzikten bağımsız olarak kulaktan kulağa, taklid ve bireysel çabalarıyla müzik geleneğini sürdürdükleri ifade edilebilir. Kürt müziği, en genel haliyle dini müzik ve din dışı müzik olarak tasnif edilirse bu çalışmada sözü edilenin belli bir olaya ve sonuçlarına odaklanan din dışı müzik olduğu anlaşılacaktır. Genellikle kıtasız olarak söylenen bu tür epik kilam/şarkılarda, dengbêjin bir yandan repertuarını kontrol altında tutmaya çalışırken diğer yandan yaptığı jest-mimiklerle ve esnek parlando stiline sadık kalma becerisine sahip olması gerekmektedir (Shiloah, 2002: 62). Dengbêjlerin tüm bunları herhangi bir "örgün" eğitim almadan başarabiliyor olmaları onların kendi alanlarındaki üstün performanslarına işaret etmektedir.

Kürtlerin, Kürtçe yazılı bir tarihlerinin olmayışı ve sözlü geleneğin halen çok güçlü olması sözlü tarih için nesnel bir zemin hazırlarken, bu alan aynı zamanda Kürtlere yaşadıkları trajedilerini yansıtabilme olanağı vermektedir (Işık, 2002: 193). Bu bağlamda, Kürt sözlü kültür mirasının son taşıyıcıları olan dengbêjler yani Kürt halk ozanları, toplumsal olaylardan doğal afetlere kadar birçok alanda yaşanan trajedilere kayıtsız kalmamıştır. Dengbêjler, bu trajik vakaları çoğunlukla bir kahramanlık ya da aşk etrafında örgütleyerek estetik bir dille ifade etmiştir. Böylece hem sonraki nesillere güzel müzikal eserler bırakmış hem de toplumsal yaşamı derinden etkileyen bu olayları arşivlerde soğuk ve soluk birer kayıt olmaktan kurtararak halkın toplumsal belleğine ve sözlü tarihine katkıda bulunmuşlardır. Kürtlerin devletsiz oluşu ve son yüz yılı saymazsak teknolojik kayıt olanaklarının sınırlılığı göz önüne alındığında dengbêjlerin/halk ozanlarının sözlü tarih aktarımındaki rolü daha iyi anlaşılacaktır.

Kürt müziğinde melodinin kendine has bir açılış (prelüd), yükseliş (kreşendo) ve inişi (final) olması gerektiği gibi şarkı sözleri de bir konu içermek, bir öykü anlatmak durumundadır. Bu açıdan bakıldığında Kürt dengbêj şarkılarının da müzik enstrümanı eşliğinde ya da herhangi bir

enstrümana ihtiyaç duyulmadan kendi melodisi içinde anlatılan öyküler/olaylar olduğu söylenebilir. Enstrüman kullanmayan dengbêjler, hikâyeyi ya da olayı müzikal bir yapıya büründürmek için sözcüklerdeki heceleri uzatır ya da kısaltır. Aradaki boşluklarda "lê lê lê", "lo lo lo" "hay hayêê.." gibi özel bir anlamı olmayan bir iki heceli sözcükler kullanarak müzik yaparlar (Izady, 2011: 427).

Dengbêjî ve onun kilamını önemli kılan diğer bir husus da sesin ve melodinin gücünden yararlanarak insanın ruhuna ve yüreğine dokunmasıdır. Dengbêj, şarkıyı her söyleyişte kendisi de dahil olmak üzere bütün ortamdaki herkesi olayın yaşandığı zamana taşır ve dinleyicinin olaya şahitlik yapmasına olanak verir. Sözü ve bazen buna eşlik eden beden diliyle tarihi canlı tutan dengbêj, dinleyicilerin milli duygularını da harekete geçirir. Bu açıdan bakıldığında Sokolov'un, "*Folklor, geçmişin yankısıdır ama aynı zamanda bugünün yüksek sesidir.*" (Sokolov, 2009: 21) sözü folklorun (daha dar anlamıyla müzik/dengbêj kültürünün) sosyal işlevini belirgin hale getirmektedir. Bu çalışmada, 20. yüzyılın başından itibaren teknolojinin olanaklarıyla elde edilen ses kayıtları ve yazıya aktarılan şarkılardan hareketle tarihsel olayların izini sürmeye gayret edilecek, şarkılarda ele alınan tarihi olayların ve doğal felaketlerin gerçeklik payları sorgulanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla Kürt müziği ile ilgili yazılı ve sözlü kaynaklar taranmış, mevcut (resmi/gayri resmi) tarihi belgeler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Elde edilen bilgiler analiz ve yorum yoluyla müzik-tarih ilişkisi dengbêj şarkıları ışığında ele alınmıştır.

1. Tarihin Tanığı Dengbêjler:

Dengbêjlerin şarkı söyleme özelliklerine paralel olarak bir de hikâye anlatıcısı oldukları göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Hikâyelerin önemli bir kısmının gerçek bir olaya dayanıyor olması tarihte yaşanmış, kayıtlara geçmiş veya geçmemiş olayların günümüze taşınmasında dengbêjlerin rolünü ortaya koymaktadır. Dengbêj, bizzat tanık olduğu veya kendisinden önceki dengbêjlerin anlattığı hikâye ve destanları aktarma sorumluluğunu taşımaktadır. Dengbêjin yazılı kültürden nasibini almamış/alamamış olması ona, bir esneme payı bırakarak, olayı dolayısıyla tarihi yeniden oluşturma (sözel olarak) ve yorumlama olanağı sunmaktadır. Kilamlarında olay, yer, zaman, kişi gibi öğelere sık sık vurgu yaparak anlattıkları konunun gerçeğe uygunluğunu ve haklarında kilam söyledikleri insanların gerçekten yaşadıklarını dinleyiciye sezdirmeye özen gösterirler. Bazı kilamların figürleri nispeten yakın zamanda yaşadıklarından, bazen yazılı raporlar, görgü tanıkları veya tanık olanların aktardıklarını ileten kişiler gibi tarihsel kaynaklar tarafından doğrulanabilirler (Hamelink ve Barış, 2020: 69). Bu yaklaşım dinleyici ile dengbêj arasında sıcak ve samimi bir ilişkinin kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dengbêjlerin üstlendiği bu rolün dünyanın farklı kültürlerinde çeşitli şekillerde adlandırıldığı görülmektedir. Yunan kültüründe "Homerides"ler, Ortaçağ Alman kültüründe "bankelsaner"ler, Hint kültüründe Veda'ları aktaran Guru'lar, Orta Asya kültüründe "Şaman"lar, İran kültüründe "Nakkal"lar, Arap kültüründe "Kâssâs" lar buna örnek olarak gösterilebilir (Pariltı, 2006:48). Söz konusu Kürt müziği ve dengbêjler olduğunda hikâye/anlatı ile şarkının iç içe olduğu, her ikisinin de aynı dengbêj tarafından bir bütünlük içinde aktarıldığı görülecektir. Dengbêj şarkılarının önemli bir

kısmını oluşturan destanlar, aşk hikâyeleri, aşiret içi kavgalar, halk isyanları bu minvalde anlatılmaktadır.

Kürtlerde dengbêjlik kültürünün kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Perwîz Cîhanî, ünlü Kürt şairi Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn adlı eserini yazmadan önce dönemin dengbêj ve destan anlatıcılarından Memê Alan destanını defalarca dinlediğini iddia etmiş ve bu iddiaları yine Ehmedê Xanî'nin kendi eserlerine dayandırmıştır (Cîhanî, 2013: 22). Halk arasında anlatılan hikâyeler ve Cemil Horo, Êsivê Boronegî gibi dengbêjlerin söylediği Memê Alan destan/kilamı da bu iddiayı desteklemektedir.

Kürtlerde müzik kültürünün önemli bir kısmını oluşturan dengbêjlerin bir kısmı bey, paşa, ağa gibi bölgesel otoritelerin himayesinde mesleğini icra ederken çoğunluğu oluşturan diğer kısmı bağımsız olarak mesleklerini icra etmiştir. Örneğin, 19. yüzyılda Evdalê Zeynikê ve Gula File, Sürmeli Memed Paşa'nın himayesinde dengbêjlik yaparken Şêx Silê, Tahirhan Bey'in himayesinde mesleğini icra etmiştir (Gürür, 2014: 62). 20. yüzyılda iz bırakan Ermeni asıllı Karapetê Xaço, Garzan bölgesinde yerleşik olan ünlü Reşkotan aşiretinin ileri geleni Filitê Quto'nun oğlu Hesenê Filit'in himayesinde dengbêjlik yapmıştır (Kevirbirî, 2009: 60). Ulus devletlerin kurulması ile beraber dengbêjlikte himaye durumu büyük oranda ortadan kalkmış ancak halk kendi olanakları ölçüsünde dengbêjlere destek olmaya devam etmiştir.

Dengbêjin belli kişi ya da grubun himayesinde olması olayları aktarmada “taraf” olma ihtimalini artırsa da, bu durum olayın kesin olarak gerçekleşmiş olduğu gerçeğini değiştirmez. Tarih yazımında da benzer sorunlar mevcuttur. Özellikle savaşları ele alan tarihi belgelerde, belgeyi hazırlayan vakanüvislerin (tarih yazıcısı) vakayı kendi liderlerinin lehine yorumlama ihtimalleri yüksektir. Öte yandan, dengbêjin belli bir kimsenin veya grubun himayesinde olması, deyim yerindeyse patronunun yakınında durması olaylara bire bir şahitlik etme, yerinde gözleme ve yorumlama olanağı da sunmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan kilamların içerik analizine geçmeden önce Evdalê Zeynikê'yi kısaca tanımakta yarar vardır. Zira bu bilgiler, bize dengbêjin yaşadıkları ve dolayısıyla kilamlarında yer edinen coğrafyayı ve sosyolojiyi yakından tanımamıza katkıda bulunacaktır.

Araştırmacı yazar Ahmed Aras 1960'lı yıllardan itibaren yaptığı araştırmalar sonunda Evdalê Zeynikê'nin bir torununa ve torunlarının çocuklarına ulaşmıştır (Aras, 2013). Aras'ın canlı kaynaklardan elde ettiği bilgilere göre, Evdal'ın bağlı bulunduğu Meman aşireti, yarı göçebe olup yazları Serhat bölgesindeki yaylalara çıkmakta, kışları ise daha nispeten daha sıcak olan “Welatê Jêr” olarak anılan Garzan-Batman bölgesinde konaklamaktadır. Meman aşireti, zamanla genişleyerek Pazukî, Qesikî, Banokî ve Pinyanişî kabilelerine ayrılmış, Malazgirt (Muş), Intab (Tutak/Ağrı) ve Zêdkan (Eleşkirt/Ağrı) bölgelerine yayılmıştır. Sık sık Osmanlı ve İran devletleri arasındaki çekişme ve çatışmalara sahne olan bu bölgede tutunmaya çalışan Pazûkan sülalesinden Hesenê Pazûkî'nin oğlu Mustafa ve gelini Zeynê'nin tek çocuğu olan Evdal, 1800 yılının başında Ağrı'nın Intab (Tutak) ilçesine bağlı Cemalvêrdi köyünde doğmuştur. Evdal, ilerleyen yıllarda,

hem dengbêjlik mesleğinin bir gereği olarak hem de ekonomik sebeplerden dolayı Erzurum, Ağrı, Muş başta olmak üzere bölgenin birçok ilinde aralıklarla yaşamını sürdürmüş, 113 yıl yaşamış ve 1913 yılında Erzurum'un Karayazı ilçesinin Qanciya (Selenli) köyünde vefat etmiştir.

1.1.Kozanoğlu Harekâtı ve Evdalê Zeynikê'nin Kozan Harekâtı ile İlgili Kilam/Şarkıları

Osmanlı ordusunun 1830'lu yıllardan itibaren merkezi otoriteyi güçlendirme ve ülkeyi tek merkezden yönetme ve herkese vergi yükümlülüğü getirme anlayışının bir tezahürü olarak dışarıda Osmanlı merkezi yönetimine bağlı ancak içeride kısmi bir özerkliğe sahip olan beylikleri ortadan kaldırma politikası yürüttüğü bilinmektedir. Bu kapsamda, öncelikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beylikler ortadan kaldırılmış, onların yerlerine doğrudan merkezi otorite tarafından atanan paşalar ve mutasarrıflar görevlendirilmiştir. 1860'lı yıllara gelindiğinde nispeten başarı elde edilmiş ancak bazı bölgelerde merkezi yönetimin dayatmalarını kabul etmeyen bazı aşiret ve gruplar isyan etmiştir. Bu gruplardan biri de Maraş ve Adana Kozan bölgesinde etkili olan Kozanoğlu Beyliği ve Göçebe Türkmen aşireti Afşaroğulları'dır.

1864-1865 yılları arasında Osmanlı devletinin hâkimiyetini bu bölgelerde sağlamlaştırma politikasının bir parçası olarak Fırka-i Islahiye adında askeri bir birlik kurulmuş ve operasyonlar bu fırka eliyle yürütülmüştür. Bu fırkanın başlıca amacı Dersim, Antep ve diğer Kürt bölgeleri başta olmak üzere akabinde Kozan ve civarında bulunan göçebe Kürt ve Türkmen aşiretlerini yerleşik hayata geçirmek, böylece yağmacılığa ve isyan hareketlerine son vermektir. Fırka-i Islahiye adı altında görev alan yedi birliğe bağlı askerlerin çoğu daha önce Kırım Savaşı'nda yararlılık gösteren ve engebeli arazide savaşma tecrübesine sahip Arnavut ve Zeybeklerden oluşuyordu (Altunay Şam, 2010: 70). Bölgede gerekli reformları yapma görevi askeri olarak Derviş Paşa'ya, "Memuriyet-i Mahsusa" olarak da daha sonra çeşitli bakanlıklarda görev yapacak olan Ahmed Cevdet Paşa'ya verilmiştir (Kasarcıyan, 2021). Derviş Paşa idaresindeki yedi tabur 20 Mayıs 1865'te vapurla İstanbul'dan hareket ederek 28 Mayıs 1865'te İskenderun'a varmıştır (Halaçoğlu, 1996: 35-37). Fırka-i Islahiye'ye destek vermek üzere Doğu'dan da asker takviyesi istenmiş ve bu güçleri koordine etme görevi Erzincan mutasarrıfı Aslan Bey'e verilmiştir. Aslan Bey ise Ağrı'nın Eleşkirt (Zêdkan) kazası müdürü Mehmet Bey (Sürmeli Memed Paşa)'den 200 kişilik bir kuvvetle operasyona destek vermesini istemiştir (Altunay Şam, 2010: 73). Bunun üzerine Sivas'ta, Fırka-i Islahiye'ye destek vermek amacıyla toplanan Kürt İsmail Paşa'nın askeri güçlerine katılan Sürmeli Mehmet Paşa ve süvarileri 1865 yılının Eylül ayında Osmaniye'de Derviş Paşa liderliğindeki Osmanlı fırkası ile birleşmiş ve Kozana doğru hareket etmişlerdir. Kısa süre içinde Kozan bölgesinin ileri gelenlerinden Ahmet Ağa, Kütahya Valiliğine atanmak suretiyle bölgeden uzaklaştırılmıştır. Kozanoğlu Yusuf Ağa ise Sivas'a sürgün edilmek üzere derdest edilmiştir. Bu sırada ortaya çıkan kolera salgını Osmanlı ordusunu zayıflatmıştır. Ahmed Cevdet Paşa ve Derviş Paşa, Kürt İsmail Paşa ve güçlerini Kozan'da bırakarak Feke bölgesine çekilmeye karar vermiştir. Bunu fırsat bilen Kozanoğlu Yusuf Ağa taraftarları Osmanlı

ordusunun yolunu kesmiş ve Yusuf Ağayı kurtarmışsa da Gürleşen halkı Yusuf Ağa'yı tekrar yakalamış ve nizami güçlere teslim etmiştir. Tekrar kaçmaya çalışan Yusuf Ağa vurularak öldürülmüştür (Altunay Şam, 2010: 75).

Halkın yaşam biçimine doğrudan müdahale anlamına gelen bu olaya tanıklık eden halk ozanları arasında ünlü Türk halk ozanı Dadaloğlu ve Kürt dengbêji Evdalê Zeynikê'nin adı öne çıkmaktadır. Bu iki ozan -karşı taraflarda yer alsalar da- Kozanoğlu isyanını ele alan şiirler yazmış ve kilamlar bestelemiştir. Eldeki veriler de bu ozanların olay sırasında orada bulduklarını desteklemektedir. Saim Sakaoğlu, Taha Toros'u kaynak göstererek bazı yaşlıların 1865 yılında Dadaloğlu'nun yaşlılığına şahit olduklarını ifade etmiştir. Sakaoğlu'na göre Dadaloğlu -kesin olmamakla beraber- 18. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş ve 19. yüzyılın son çeyreğinde vefat etmiştir (Sakaoğlu, 1986).

“ ...

Derviş Paşa yaktı yıktı illeri/ Soldu bütün yurdumuzun gülleri

Karalar giydik de attık alları/ Altınımız geçmez akça tunç oldu ...” (Falay, 2020: 43-65).

Dadaloğlu'nun Fırka-i Islahiyye'nin komutanı Derviş Paşa'nın zorunlu iskân politikasına tepki olarak dile getirdiği aşağıdaki dizeler de ünlü halk ozanının sefer sırasında ve sonrasında hayatta olduğuna işaret etmektedir:

“ ...

Belimizde kılıcımız kirmani

Taşı deler mızrağımın temreni

Hakkımızda devlet etmiş fermanı

Ferman padişahın dağlar bizimdir

Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur

Öter tüfek davlumbazlar vurulur

Nice koç yiğitler yere serilir

Ölen ölür kalan sağlar bizimdir.”(Sakaoğlu, 1986: 111).

Zorunlu iskân politikalarının uygulanması sırasında Osmanlı firkasına destek veren Kürt silahlı güçlerinin bir kısmını idare eden Sürmeli Mehmet Paşa'nın himayesinde olan Dengbêj Evdalê Zeynikê'nin, Kozan yolculuğu öncesi, yol güzergâhında bulunan Dersim (Tunceli), olayın gerçekleştiği yer olan Kozan ve Sürmeli Mehmet Paşa'nın ölümü sonrasında üretmiş olduğu kilamlar günümüze kadar söylenegelmektedir

1.1.1. Sefer öncesi/ Heyla Wayê

Eleşkirt kaza müdürü Mehmet Bey, halk arasındaki adıyla Sürmeli Mehmet Paşa, harekâta Doğu cephesinden katılacak olan askeri güçleri organize etmek üzere görevli Erzincan mutasarrıfı Aslan Bey'in isteği üzerine kendi kontrolü altındaki bölgelerden asker toplamaya başlamıştır. Sürmeli Mehmet Paşa, kendi kontrolü altındaki bölgelerden topladığı süvarilerle önce Dersim'e gidecek, orada Dersim bölgesinden toplanan Kürt süvari birliklerine katılacak, daha sonra da Erzincan'a doğru yoluna devam edecektir. Sürmeli Memed Paşa, sefere çıkmadan önce askerlerine moral vermek amacıyla dengbêjî Evdalê Zeynikê'den bir kilam/şarkı söylemesini istemiştir. Bunun üzerine Evdal aşağıda bir kısmı verilen kilamı dillendirmiştir:

"...

Ezê li diharê Kela Elajgirê diketim ha li beyara

Hela mêzekin li leşkerê qerenîzamiyê û li refê siyara

Çarsid xortê eşîretê berê xwe daye xerîbiyê

Rebê alemê, Mîrê Mîra sihûda wana bişixûline li pêş neyara..."(Aras, 2013: 81).

Kilamın tercümesi şöyledir:

"...

Eleşkirt Kalesine vardım ki orta yerdedir

Hele şu karanizamiye askerine bakın, süvari takımına

Aşîretin dört yüz askeri yönünü gurbete vermiş

Alemlerin rabbi, beyler beyi düşman karşısında onlardan yana şans getirsin.."

Kilamın ilk dizesinde adı geçen Elajgir (Eleşkirt) Kalesi'nin bugünkü Toprakkale köyünde yer alan kale olduğu anlaşılmaktadır. Zira bugünkü Eleşkirt ilçe merkezi, 1925'te alınan bir kararla, Zed(i)kan köyünün adı değiştirilmek suretiyle ortaya çıkmıştır. Toprakkale, Osmanlı Devleti zamanında, 1687 yılında ilçe statüsü kazanmıştır (Eleşkirt Tarihi Bilgileri, <http://www.eleskirt.gov.tr/eleskirt-ilcemiz>). Kozan seferinin yapıldığı yıllarda Toprakkale'nin bir toplanma merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İkinci ve üçüncü dizeler, sefere çıkmak üzere toplanmış olan silahlı aşîret mensuplarına işaret etmektedir. Üçüncü dizede yer alan, "çarsid xortê eşîretê" (dört yüz aşîret genci) ifadesinin kabaca bir sayı olduğu anlaşılmaktadır. Son dize ise bir dua niteliğindedir. Evdal, âlemlerin rabbi, şahlar şahından askerlere yardımcı olmasını ve düşman karşısında şanslarının yaver olmasını dilemektedir.

Evdal'ın bu tavrı, savaş öncesi çeşitli etkinliklerle askerlere moral verme geleneğinin Kürtler arasında coşkulu şarkılar söyleyerek gerçekleştiğini göstermektedir.

1.1.2. İlk Durak Dersim ve "Dêrsim e Xweş Dêrsim e" Kilamı

Yapılan hazırlıklardan sonra yola çıkan Kürt yiğitlerinin ilk durağı Dersim'dir. Evdal'ın Dersim üzerine bestelediği bu kilamın varlığı, bu askeri birliğin orada bir süre konakladığını göstermektedir. Zira belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Sürmeli Mehmed Paşa komutasındaki Kürt askeri birliği Erzincan'daki askeri birliğe katılacaktır. Yol güzergâhında bulunan Dersim'de birkaç günlüğüne çadırlar kurulmuştur. Evdal, kısa bir gözlemden sonra ileride meşhur olacak Dêrsim e Xweş Dêrsim e (Dersim'dir Güzel Dersim'dir) kilamını burada üretmiştir. Şarkının zaman içerisinde kısmen unutulduğu veya değiştirildiği söylenebilir. Kürtçe kilamlardaki bu unutulma, değiştirme ve/veya tahrifatların temel sebepleri arasında dengbêjlerin okuma-yazma bilmemesi ve buna bağlı olarak kilam/şarkıyı yazmak yerine hafızada tutmayı yeğlemesi başta gelmektedir. Ayrıca, hem sanatçı hem de dinleyicilerin şarkıları yazılı olarak kayıt altına al(a)mamış olmaları; hafızasının ezberleme-hatırlama-unutma potansiyeli ve buna bağlı olarak her dengbêjin canlı performansın aksamaması adına kilama eklemeler yapması veya kısaltma yoluna gitme zorunluluğu; ses kayıt teknolojilerinin yokluğu, erişimin çok sınırlı olması vb. olarak sıralanabilir (Çifçi ve Öztürk, 2020: 35-40).

Yukarıda anılan sebeplerden dolayı aynı dengbêjin aynı kilamı çok farklı varyantlarla ve yorumlarla seslendirdiğine şahit olmak mümkündür.*Nitekim Evdalê Zeynikê'nin ardılları olarak kabul edebileceğimiz Şeroyê Biro, Reso, Şakiro, Hecî Sinan gibi dengbêjler bu kilam/şarkıyı çok farklı varyasyonlarla yorumlanmıştır. Aynı kilam bazı kayıtlarda "Mîro" veya "Wey Dil" "Çiyayê Dêrsim" olarak da geçmektedir. Bunun sebebi kilamın belli bir başlık altında üretilmemiş olmasıdır. Bu nedenle başlık olarak bazen ilk bir-iki sözcük; bazen sıkça tekrarlanan bir söz veya söz gurubu tercih edilmektedir. Ahmed Aras'ın 1966'da Evdalê Zeynikê'nin o zaman 65 yaşındaki torunu Emerê Zeynikê'den derlediği "Dêrsim e Xweş Dêrsim e" adlı kilam/şarkının bir kısmı şöyledir:

"...

Dêrsim e xweş Dêrsim e

Avê çeman û kaniyan tê bi ser me de gimegim û zimezim e

Xaliq Rebî min li Dêrsima Jorî tişteket nedî,

Hatim Dêrsima Jêrî rastî sê zeriya hatime

Din av wan de, yeka enî deqa bejn zirava rû bi xala bisk şekirî

Minê bala xwe berdayê ewê ji gava din da bi awirên xwe ez kuştîme..." (Aras, 2013: 83).

Kilam/şarkının tercümesi aşağıdaki gibidir:

"...

Dersim'dir, güzel Dersim'dir

Akarsuların ve çeşmelerin suyu üstümüze (kulağımıza) gürül gürüldür

Yaradan Allah'im, ben Yukarı Dersim'de bir şey görmedim,

Aşağı Dersim'e vardım üç sarışına (güzele) rastladım

Aralarından alını benli, ince belli, gamze yüzlü, zülüfleri taralı olanı

Dikkatimi çekti, deminden beri bakışlarıyla beni öldürdü..."

*Örnekler için bakınız: https://www.youtube.com/watch?v=Bld8K6FVMFc&ab_channel=SesMedia,

Kilam/şarkının Şakiro tarafından yapılan yorumunda daha fazla ayrıntıya yer verilmektedir. Bu üç güzelden birinin Türk, birinin Acem (Fars/İrani), diğersinin ise Kürt (o zamanki yaygın kullanımıyla “Kurmanç”) olduğu belirtildikten sonra her birinin dış görünüşü ve karakteriyle ilgili tasvirlerle yer verilmiştir. Dengbêj, en çok Kürt (Kurmanç) olana ilgi göstermekte, kadınla diyaloga girmektedir. Kilam/şarkının tamamı göz önüne alındığında Şakiro’nun birden fazla şarkının sözlerini bir kilamda birleştirdiği anlaşılmaktadır.**

Aynı kilam/şarkı, dengbêj Teyibo tarafından “Çiyayê Dêrsim” adıyla tamamen farklı bir yorumla seslendirilmiştir. Teyibo, kilam/şarkının başında bu şarkının yapılış hikâyesine yer vermektedir. Buna göre, sabah saatlerinde, Dersim’de konaklayan Kürt süvarilerinin yakınlarından bir grup Berivan (süt sağıcısı) geçmektedir. Sürmeli Memed Paşa, Evdalê Zeynikê’ye dönerek “*Evdal, dengbêjliğine övünüp duruyorsun; eğer söyleyeceğin kilam/şarkı ile Dersimli bu kız ve gelinleri durdurabilirsen (etkileyebilirsen) demek ki gerçekten iyi bir denbêjsin.*” diyerek Evdal’ı tahrir etmiştir. Evdal, bunun üzerine Paşa’nın izniyle “Çiyayê Dêrsim” (Dersim Dağı) şarkısını doğaçlama olarak bestelemiş ve söylemiştir (Dengbêj Teyibo, <https://www.youtube.com/watch?v=4Gp0f0MawvA>). Sonuç olarak kilamda Kozan seferi veya savaşla ilgili herhangi bir yorum yapılmamış, kilam “aşk” teması etrafında örülmüştür. Bize göre, kilam/şarkının “aşk” teması etrafında işlenmiş olmasının altında yatan gerçek neden, Evdal’ın Sürmeli Memed Paşa’nın Toprakkale’deki tavsiyesine uyararak Kürt süvarilerin moralini yüksek tutmaya özen göstermiş olmasıdır. Kilamda ayrıca dönemin giyim-kuşamı, Dersim’in etnik ve sosyolojik yapısı ile ilgili bilgilere de ulaşmak mümkündür. Dersim’in doğal ve beşeri güzellikleri bu kilam ile gözler önüne serilmiştir. Zaten, Sürmeli Memed Paşa’nın ölümünden önce Evdal’ın çoğu kilamında öne çıkan temel duygu doğa ve insan sevgisidir. Evdal’ın kilam/şarkılarında âşıklar, çeşmeler, akarsular, kuşlar, dağ taş dile gelmekte ve hayatın yaşamaya değer olduğu her fırsatta ifade edilmektedir (Karacan ve Başar, 2015: 59). “Dêrsim e Xweş Dêrsim e” kilam/şarkısı da bu minvaldedir.

1.1.3. Kozan Savaşı ve Sonrasında: Xozan/Wey Xozanê

Evdalê Zeynikê, eşlik ettiği Kürt süvarileriyle beraber 1865 yılının bahar aylarında İskenderun’a gemiyle ulaşan Osmanlı ordusuna -o zamanki adıyla Fırka-i İslahiyye- katılmış ve yaz aylarında da Kozan bölgesine varmıştır (Halaçoğlu, 1996: 35-37). Bölge, Serhat bölgesinin tam aksi bir iklime sahiptir. Aşırı sıcak ve nemlidir. Kürt gençleri bu iklime alışmakta zorlanmaktadır. Ancak Sürmeli Memed Paşa, savaşın bütün zorluklarına, olumsuz iklim koşullarına, kolera salgınına ve yakın çevresindeki kişilerin bütün tavsiyelerine rağmen Kozan bölgesinde kalmakta ısrar etmiştir.

**Bu kilamın farklı versiyonları için bakınız: Şakiro, “Wey Dil”, https://www.youtube.com/watch?v=Bld8K6FVMFc&ab_channel=SesMedia., https://www.youtube.com/watch?v=zSRzrDLyEm8&ab_channel=SesMedia.

Bu yüzden birçok Kürt süvarisinin ölümüne sebep olmuştur. Rivayetlere göre, kendisinin ölümüne sebep olan yılan saldırısı da yine onun inadı yüzünden gerçekleşmiştir. Sürmeli Memed Paşa, etrafındakilerin telkinlerine kulak asmayarak çadırını su içmek için vadiye inen yılanların yol güzergâhı üzerin kurmuş ve bunun bedelini de canıyla ödemiştir. Kendisi dev bir yılanın saldırısında yaralanmış, birkaç gün sonra da ölmüştür. Bu trajedi Evdalê Zeynikê'nin kilamlarına da yansımıştır. Öyle ki Evdal, Sürmeli Memed Paşa'nın ölümünden sonra kimsenin himayesi altında dengbêjlik yapmayacağını belirtmiştir (Aras, 2013: 93). Kilamın başka bir varyantında Paşa, Evdal'dan Kozan'a inip askerlerin durumuna bakmasını istemiştir. Kozan'a inen Evdal, sadece askerlerin hastalıktan perişan olduğunu değil aynı zamanda atların da aşırı sıcaktan dolayı telef olduğunu veya ölmek üzere olduğunu gözlemlemiş ve bu durumu Paşa'ya aktarmıştır (Kilamên Evdalê Zeynikê, "Wey Xozanê", <https://www.dailymotion.com/video/x5efecoc>).

Evdal, himayesinde olduğu Sürmeli Mehmed Paşa'nın eşi Eyşan Xanim'in ağzından hem bölgeyi ve iklimi tasvir etmiş hem de Paşaya yönelik bazı sitelerde bulunmuştur:

"...
 Eyşan Xanimê digo Sürmeli Memed Paşa mala te mirat be!
 Mi ji te ra nego berê van xorta mede Xozanê
 Bi ro hedûriya mi tune bi destêgermê û germistanê
 Şevê nahevîbim ca ji destê qêrînê çeşelan û van wawîka
 ...
 Xwedê tu xirab bike şewitiya Xozanê îro li devê dehlê
 Bayê samê li mi rebenê hatiye qira siwara li me anî
 Ezê neminim mîna qira wî salê..." (Ömer ve Şahin,2019: 240).

Kilamın Türkçe tercümesi şöyledir:

"...
 Eyşan Hanım, "Ocağın sönsün Sürmeli Memed Paşa!" diyordu,
 Ben sana, bu gençlerin yönünü Kozan'a verme, demedim mi?
 Gündüzleri sıcaktan dayanamıyorum,
 Geceleri çakal ulumalarından
 ...
 Allah'ım yanasıca Kozan'ı sen yıkasın (ki o) sazlığın ağzındadır
 Samyeli rüzgârı süvarilerimizin kökünü kazıdı
 Ben öleyim, geçen senelerdeki kıran (hastalıktan toplu ölüm) gibi..."

Kilam/şarkıdan hareketle, askerlerin bir sazlık/bataklık bölgeye çadır kurdukları anlaşılmaktadır. Bölge yerleşim yerlerine uzak ve kurt, çakal gibi yabani hayvanlarla doludur. İklim olarak yaz aylarında gündüzleri aşırı sıcak ve nemlidir. Kilamda geçen bu bilgiler Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün verdiği bilgilerle de paralellik göstermektedir (<https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx?m=KOZAN>). Şarkıya göre Kozan yerleşim yeri olarak yamaçtadır. Dönemin Kozan sancağı bugünkü Kadırlı ve ilçesi ve Osmaniye

ilini de içine alan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Arka tarafında Gavur Dağı (bugünkü adıyla Nur Dağı) ve Kürt Dağı (Çiyayê Kurmênc) uzanmakta, ön tarafı ise ovaya bakmaktadır. Kilamın devamında, bu iklim şartlarından dolayı askerlerin savaşmadığı, dört yüz Kürt süvarisinden üç yüz kadarının sabahtan öğlene kadar at üzerinde can verdiği ifade edilmektedir. Tarihi belgeler, kilam/şarkıya paralel olarak, o dönemde ortaya çıkan kolera salgınının bu ölümlerin asıl sebebinin olabileceğini göstermektedir (Halaçoğlu, 1996: 36). Çünkü kolera salgının ortaya çıkmasıyla büyük zayıyat veren Fırka-i Islahiyye'nin komutanı Cevdet Paşa, Kürt İsmail Paşa kumandasında bir kısım askeri Kozan (o zamanki "Sis") merkezinde bırakıp Feke'ye doğru geri çekilmiştir. Bu sırada, Kozan beylerinden Yusuf Ağa'nın sürgün yolunda firar ettiğini haber alan fırka yöneticileri, isyan bölgesinde kalan Kürt İsmail Paşa'ya yardım etmek üzere, sağlam kalan askerlerden, Sürmeli Memed Paşa (Eleşkirtli Mehmet Bey) komutasında bir süvari birliği teşkil etmiştir. Bu birlik, Kozan'a vardığında Kozan'da bir süre kalmış ancak Yusuf Ağa ve kuvvetleri ile doğrudan savaşa girmemiştir. Fırka-i Islahiyye birlikleri bölgeye varmadan önce Yusuf Ağa, Gürleşen köylüleri tarafından yakalanarak nizami birliklere teslim edilmiştir. Gece firar girişiminde bulununca da askerler tarafından vurularak öldürülmüştür (Altunay Şam, 2010: 75). Yine yukarıdaki son dizeden ("Ben öleyim, geçen senelerdeki kıran gibi...")hareketle Serhat bölgesindeki halkın 1865'teki kolera salgınından önce de ölümcül salgın hastalıklara maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

Aras'ın Dengbêj Reso'dan derlediği ve Evdalê Zeynikê'den derlendiği anlaşılan "Wey Xozanê" adlı kilam/şarkıda, Sürmeli Memed Paşa'nın eşi sitemlerine devam etmekte ve savaşa götürülen dört yüz askerden sadece yetmiş kadarının sağ salim evine dönebildiğini dile getirmektedir. Bu kilam/şarkıya göre, Kozan'da vefat edenler arasında Diharê köyünden Sultanê Alo; Şam(i)ya köyünden Temo'nun babası- Feqî Elyê Pîrî ve Misûrya köyünden Bavê Xakî (Haki'nin Babası)'nin adları öne çıkmaktadır (Aras, 2013: 90). Aynı kilam/şarkının Güneş ve Şahin tarafından derlenen varyantında (Güneş ve Şahin, 2019: 240) Sürmeli Memed Paşa da eşiyile diyaloga girmekte ve Kozan'a geldiği güne lanet okumaktadır. Çünkü Kozan'da ölen Feqî El(i)yê Pîrî -Emerê Zeynikê'nin söylediği kadarıyla-Sürmeli Memed Paşa'nın imamı, aynı zamanda eşinin ahiret kardeşidir (Aras, 2013: 154). Dengbêj Teyîbo, Sürmeli Memed Paşa'nın ölüm haberini alan Çerkez Ömer'in -Kürt gelenek ve göreneklerine aykırı bir şekilde- hemen yan mahallede düğün yapmaya kalkışmasını çatışma gerekçesi olarak dile getirmektedir (Dengbêj Teyîbo, "Şerrê Çerkeza û Mîreka Zarê Sûrmelî Memed Paşa û Mala Çerkez Omer", <https://www.youtube.com/watch?v=FuoL-iDJz8E>).

Evdal'ın Kozan ile ilgili söylediği ve Heciyê Cindî ve Emînê Evdal tarafından 1928-1936 yılları arasında Ermenistan'da derlenen kilam/şarkının başka bir varyantında, Serhat bölgesi ile Kozan bölgesinin iklim koşulları karşılaştırıldıktan sonra "Senem" adlı atın süvarisi Qeymez adındaki Ezidi Kürt yiğidin ölümünün verdiği üzüntüden bahsedilmektedir (Cindî ve Evdal, 2008: 243). Emerê Zeynikê'ye göre, bu kilamda "Qeymez" lakabıyla adı geçen kişi aslında Evdalê Zeynikê'nin amcası Reso'dan başkası değildir. Reso, aynı zamanda Sürmeli Memed Paşa'nın sık sık danıştığı "akıl" adamlarından biridir. Evdal, amcası Reso ve Sürmeli Memed Paşa'nın

ölümünden sonra, amcasının atına (Senem) binerek Antep, Urfa, Diyarbakır ve Bitlis üzerinde Ağrı'nın Dutax (Tutak) bölgesindeki köyüne ulaşmayı başarmıştır (Aras, 2013: 154). Emerê Zeynikê'nin verdiği bilgi doğru kabul edilirse Sürmeli Memed Paşa'nın süvarileri arasında Êzidi inancına sahip Kürtlerin de yer aldığı hatta Evdal'ın da Ezidi inancını yaşadığı ileri sürülebilir.

Bayazıt'ın aktardığı bilgilere göre, Adana-Kozan- Amanos hattındaki küçük çaplı isyanların bastırılmasından sonra bölgenin ileri gelenlerinden olan Ömer Ağa ve Ahmet Ağa, Fırka-i Islahiyye komutanları ile temasa geçmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Fırka-i Islahiyye komutanları tarafından Ömer Ağa ve yakınlarına bazı memuriyetlerin verileceğine dair söz verilmiştir. Onlar da tekrar isyan etmek yerine Fırka-i Islahiyye'ye bağlılıklarını bildirmişlerdir. (Bayazıt, 2008: 128). Bu bilgi ve belgeler Sürmeli Memed Paşa'nın yılan saldırısı, Kürt süvarilerinin çoğunun ise koleradan öldüğüne dair kilam/şarkılardaki doğruluk payının yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç

Tarihin her döneminde yaşanan toplumsal olaylar, özellikle de savaşlar, halkın günlük yaşamında çeşitli tahribatlara yol açmıştır. Bu durum şarkılara da konu olmuştur. Halkın gösterdiği yoğun ilgiden dolayı sanatsal/edebi/müzikal eserler şeklinde sözlü tarih olarak hafızalara kazınmıştır. Kürt müziği ile özdeşleşmiş olan dengbêjler, yakın bir zamana kadar, patronaj sistemi içerisinde mir, bey, ağa vb. otoritelerin himayesinde sanatlarını icra etmişlerdir. Deyim yerindeyse patronun her anında yanında olan dengbêjler, savaş öncesi, savaş sırasında ve sonrasında yaşanan olaylara tanıklık etmiş ve ürettikleri kilam/şarkılarla bu olayları Kürt sözlü tarihine not olarak düşmüşlerdir. Bu çalışmada, örnek vaka olarak Evdalê Zeynikê'nin "Kozanoğlu İsyanı" adıyla tarihe ve hafızalara kazınan Kozan (Xozan/Sîs) harekâtı ile ilgili olarak söylediği kilamlar ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti, 1865 yılında Kozan-Gavur Dağı-Kürt Dağı (Çiyayê Kurmênc) dağ silsilesinde yani bugünkü Amanoslarda, yarı göçebe olarak yaşamını sürdüren Kürt ve Türkmen aşiretlerini yerleşik hayata zorlama, "eşkıyalık" olaylarına son verme, vergi toplama, askere alma ve dolayısıyla kendi iktidarını pekiştirmek amacıyla "Fırka-i Islahiyye" (Islah Ordusu) adı altında örgütlediği askerlerle bölgeye intikal etmiştir. Fırka-i Islahiyye birliklerine Ağrı'nın Toprakkale (şimdiki Eleşkirt) ilçesinden Sürmeli Memed Paşa da resmi kayıtlara göre yüz yetmiş, kilam/şarkıya göre dört yüz civarında Kürt süvarisi ile katılmıştır. Evdalê Zeynikê de Sürmeli Memed Paşa'nın dengbêji olarak bu sefere tanıklık etmiştir. Evdal, sefer öncesinde Eleşkirt'te, yol güzergâhında olan Dersim'de ve savaş alanı olan Kozan (Xozan)'da çeşitli kilamlar bestelemiştir. Bu kilam/şarkılar, daha sonraki yıllarda çeşitli dengbêjler tarafından farklı şekillerde yorumlanmışsa da söz ve içerik bakımından şarkıların özü korunmuş ve bugüne kadar gelmeyi başarmıştır. Kozanoğlu isyanı ve isyanın bastırılması ile ilgili resmi kayıtlar, Evdalê Zeynikê'nin kilamlarıyla kısmen örtüşmektedir. Bu kilamlar, Kürt sözlü tarihinin kayıt altına alınması, yazılı belgelerle karşılaştırılması ve tarihin doğru okunması açısından oldukça önemli sözlü kaynaklardır. Buradan hareketle Kürt müziğinde, özellikle de dengbêjlerin kilamlarında

tarihsel olayların izine rastlamak mümkündür. Dengbêjlerin kilamları üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışmalar, Kürt müziğinin, tarihinin, özellikle de son iki yüz yılının, yeniden yorumlanmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Altunay Şam, E. (2010). Adana Eyaleti'ne Bağlı Kozandağı Eşkîyalık Olayları ve Alınan Tedbirler (1864-1865). Perspectives on Ottoman studies, E. Causevic, N. Moacanin, V. Kursar (Ed.) Berlin: Lit Verlag (pp.65-80).
- Aras, A. (2013). Şairê Kurda yê efsanevî Evdalê Zeynikê. İstanbul: AKYAD Yayınları.
- Assmann, J.(2001). Kültürel bellek. Ayşe Tekin (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayazıt, B. S(2008). 1865-1866 Kürt Dağı, Cebel-i Bereket Kozanoğulları isyanı ve güneydeki aşiretlerin iskânları.Kahramanmaraş: Ukde Yayınevi.
- Babayiğit, M. V. (2020). Kürtçe, Türkçe ve İngilizce Atasözlerinde Azim, Başarı, Çalışkanlık, Kararlılık ve Tembellik İfadeleri. International Journal of Kurdish Studies, 6(2), 245-257.
- Babayiğit, M. V. (2021). Semantic and Modal Analysis of Some Verbs in Kurdish, Turkish and English. International Journal of Kurdish Studies, 7(1), 123-139
- Cîhanî, P. (2013). Şîroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî. Çapa 2. Stenbol: Weş. Nûbihar.
- Cindî, H., Evdal, E.(2008). Folkloru Kurmanca. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Çifçi, T., Öztürk, S. (2020).Guhertin û tehrîfat di kilamên dengbêjan de: Mînaka “Ez gul im gula di zinêr de, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (UMS'20), 35-41.
- Dengbêj Teyibo, “Şerrê Çerkeza û Mîreka Zarê Sûrmelî Memed Paşa û Mala Çerkez Omer”, <https://www.youtube.com/watch?v=FuoL-iDJz8E> Erişim tarihi: 18.03.2022.
- Eleşkirt Tarihi Bilgileri, <http://www.eleskirt.gov.tr/eleskirt-ilcemiz> (10.10.2021)
- Falay, N. (2020). Adana'nın 18. Yüzyıl ve sonrasında sosyoekonomik yapısı, Journal of Applied and Theoretical Social Sciences, 2(2), 43-65.
- Güneş, Ö.; Şahin, İ. (2019). Antolojiya dengbêjan 1 Dengbêj Reso. 2. Baskı. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Gürür, Z. (2014). Dengbêjî di peywenda patronajê de. (Teza Lisansa Bilind). Zanîngeha Mardin Artuklu Enstitûya Zimanên Zindî Makezanista Ziman û Kultura Kurdî. Mêrdîn.
- Halaçoğlu, Y. (1996). “Fırka-i İslahiyye”, TDV İslam Ansiklopedisi. C. 13.<https://islamansiklopedisi.org.tr/firka-i-islahiyye> . Erişim Tarihi: 12.01.2022.

Hamelink, W., Barış, H.(2020). Kürt halk ozanları dengbêjlerin gözünden sınırlar ve devlet. Kürt Çalışmaları Bahar Akademisi (içinde). Güllistan Yarkın (Haz.). İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

<https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx?m=KOZAN>

Işık, A. (2009). Sözlü tarih ve Kürtlerde sözlü tarih çalışma örnekleri, Toplum ve Kuram, 2, 175-194.

Izady, M.R. (2011). Kürtler, bir el kitabı. Cemal Atila (çev.). 3. Baskı. İstanbul: Doz Yayıncılık.

İhsanê Muşî, “Wey Xozanê”, Kilamên Evdalê Zeynikê, <https://www.dailymotion.com/video/x5efeoc> Erişim tarihi: 15.12.2021.

Karacan, H., Başar, R. (2015). Di kilamên Evdalê Zeynikê de “hezkirina jîyanê û daxwaza mirinê”, International Journal of Kurdish Studies, 1(2), 56-69. <https://doi.org/10.21600/ijoks.106017>

Kasarcıyan, A. "Sisli [Kozanlı] Sahak Mnatsagan Kasarcıyan'ın (1840-1912) Biyografisi", <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/siskozan-sancagi/sesler/asodkasarcıyan2kisim.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2021)

Kevirbirî, S. (2009). Filîtê Quto: 20 kilam 20 qewimîn. İstanbul: Weşanên Do.

Ong, W. J. (2010). Sözlü ve yazılı kültür. Sema Postacıoğlu Banon (Çev.). 5. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.

Pariltı, A. (2006). Dengbêjler: Sözüün yazgısı. İstanbul: İthaki Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1986). Dadaloğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Shiloah, A. (2002). Kürt Müziği. Kürt müziği, dansları ve şarkıları (içinde). Mehmet Bayrak (Haz.). Cilt 1. Ankara: Özge Yayınları.

Sokolov, Y. M. (2009). Folklor: Tarih ve kuram. Yetke Özer (Çev.). Ankara: Geleneksel Yayınları.

Şakiro, “Mîro-Wey Dil”, https://www.youtube.com/watch?v=zSRZrDLyEm8&ab_channel=SesMedia. Erişim tarihi: 12.01.2022

Şakiro, “Wey Dil”, (versiyon 2.), https://www.youtube.com/watch?v=Bld8K6FVMFc&ab_channel=SesMedia,

Şeroyê Biro, “Dêrsim e Xweş Dêrsim e”, https://www.youtube.com/watch?v=-41mySVNDqk&ab_channel=%C5%9Eeroy%C3%AABiro-Topic Erişim tarihi: 12.01.2022

Talay, F. (2002). Mezopotamya'da Müzik. Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları (içinde). Cilt 1. Mehmet Bayrak (Haz.). Ankara: Özge Yayınları.

Teyîbo, “Kilamek ji Evdalê Zeynikê: Çiyayê Dêrsim”, (Arşivleyen: Cemal Kılıç), <https://www.youtube.com/watch?v=4Gp0f0MawvA> 13.03.2022.